

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по класически и нови филологии

Димитър Веселинов Димитров

Теоретичен модел за кумулативно лексикографиране
на думи от чужд произход в българския език
(върху основата на френскоезичната лексика)

Автореферат

на дисертация за присъждане на научната степен

„доктор на науките“

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

(Общо и сравнително езикознание: лингводидактическа лексикография)

София, 2015 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита от Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Дисертантът работи във Факултета по класически и нови филологии при Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и чете лекционни курсове в бакалавърски и магистърски програми на Факултета по класически и нови филологии, на Факултета по славянски филологии и на Философския факултет.

Изследванията от дисертационния труд са извършени във Факултета по класически и нови филологии.

Трудът съдържа 400 страници (съответстващи на 511 стандартни машинописни страници).

В библиографията са посочени 279 теоретични изследвания.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 2016 г. от часа в аудитория 247 на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (Ректорат).

Дисертационният труд и материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в кабинет № 248, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (Ректорат).

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РАБОТАТА

Представеният дисертационен труд е изследване от лингвокултурологичен тип, ориентирано към конструирането на теоретичен модел за кумулативно лексикографиране на думи от чужд произход в българския език.

Дисертацията е осъществена в контекста на съвременното развитие на съпоставителното езикознание и историческата лексикология. Разработеният речников модел поставя началото на лексикографския жанр „кумулятивен историко-етимологичен тезаурус на думи от чужд произход в българския език“. Той се вписва в рамките на съвременните изследвания върху лексикографско моделиране на процесите за навлизане, развитие и отмиране на елементи, думи и изрази от чужд произход в лексикалните системи на различни езици. Предложената концепция отразява същността, надграждането и приложението на новаторска изследователска програма за цялостно представяне на френцизмите в българското езиково пространство.

Основните приноси елементи на дисертационния труд са разработването на лексикографски жанр „кумулятивен речник на думи от чужд произход в българския език“ и създаването на съответен историко-етимолого-тезаурусен-тълковно-узусен модел. Безспорната новост на труда се състои в това, че практически за пръв път в историята на българската филологическа наука се осъществява всестранно изследване на френско-българските езикови контакти на лексикално равнище, предметено в лексикографско моделиране на френскоезичните елементи в българския език. В този модел се инвентаризира основният лексикален пласт с френски произход в системата на българския език, като се проследява процесът на първоначално навлизане, установяване и отмиране на френцизмите от активния речников фонд на българите за периода от 1230 г. до 2015 г.

Целта на дисертационния труд е конструиране на функциониращ теоретичен модел за кумулативно лексикографиране на френцизмите в българския език, онагледен в структурата на „Речник на френските думи в българския език“.

Конкретните задачи на разработката са определени в съответствие с етапите в процеса по теоретико-приложното изграждане на речниковия модел.

Областта на изследване е емпрунтологичната и контактологична лексикография, в чиито граници се вписват параметрите на лексикографското конструиране. Очертаното поле определя изследователското търсене като теоретично моделиране с лексикографска насоченост, при което се съчетават: историко-etimологичен анализ на фактите от френско-българския емпрунтологичен процес, преобразуване на получените данни в системна лексикографска информация и интегрирането ѝ в отделни речникови зони.

Материалът за изследване е лексиката с френски произход, навлязла в българския език за времето от 1230 година до 2015 година, т.е. за период от общо 785 години, изпълнен с редица изпитания за запазването на българския език и народност¹.

Обектът на анализ е френцизмът като резултативна единица от трансгранично културно въздействие, който се анализира и моделира в изготвения речник историко-etimолого-узусно. Моделирането се реализира посредством кумулативно-тезаурусен тип на представяне като основа за реконструиране на интеркултурно френско-българско взаимодействие и на френскоезичното лингвокултурно влияние в процесите на формиране и развитие на българския речников фонд.

С оглед на поставената цел в дисертационния труд предметът на анализ е лексикографското историко-etimологично-тезаурусно-кумулятивно моделиране на френцизмите в българското езиково пространство.

Методологичният апарат на изследването се основа на компаративно-контрастивния подход, който съчетава сравнително-исторически преглед и съпоставително-типологическо изучаване на емпрунтите. Основният метод за изследване е комплексното портретиране на лексиката от френски произход, включващо историко-etimологичен и тълкувателно-узусен анализ.

¹ Периодът обхваща разцвета на Второто българско царство (1185–1396), падането на България под османско владичество (1396–1878), Третото българско царство (1878–1947), времето на Народната република България (1947–1990) и първите 25 години от съществуването на Република България (1990–2015).

Верификацията на работната хипотеза предполага определение-проспект за конструиране на теоретичен модел за системно лексикографско документиране и интерпретиране на френцизмите, очертаващ, чрез основните си макроструктурни и микроструктурни измерения, параметрите на лексикографския жанр „кумулативен речник на френската лексика в българския език“.

В теоретичен план основните фрагменти на дисертацията са обсъдени на национални и международни форуми. По темата на дисертационния труд има 10 публикации, реализирани в авторитетни български и международни издания, и една монография, посветена на лексиката от френски произход в култовия роман „Тютюн“ на Димитър Димов (1909–1966).

В практически план функционалният тип апробация на дисертацията е конструираният, върху основата на разработената теоретична концепция, модел за лексикографиране на думите от чужд произход в българския език и речник на френските думи в българския език (*dictionnaire des mots français dans la langue bulgare*) с хронологически граници от 1230 г. до 2015 г.

Отделните речникови статии са изградени според лексикографските принципи, заложи в теоретичната концепция на кумулативния историко-етимологичен тезаурус на думи от френски произход в българския език и формират азбучно групиран масив. Заглавните речникови единици са описани в лексикографски зони, отразяващи същностни характеристики на френскоезичната лексика, както и ролята и мястото ѝ в българския словен имот. Достоверността на речниковата информация е гарантирана от представителен лексикографски корпус, съставен от данни от речници, оригинални произведения на български автори, преводи на български на произведения от френски или чуждестранни нефренскоезични автори, на текстове от периодичния печат, архивни документи, интернет сайтове и форуми.

Работата се състои от увод, шест глави и заключение. Първата глава е посветена на теоретичната обосновка на изследването. Втората глава разглежда епистемологичните основи на кумулативния тип лексикографиране. Третата глава представя особеностите на лексикографското моделиране от кумулативен тип и на френцизма като лексикографска единица. Четвъртата глава включва информация за

теоретико-приложните аспекти на лексикографското конструиране в макроструктурен и микроструктурен план. Петата глава съдържа макет на кумулативен речник на френските думи в българското лингвокултурно пространство. В последната шеста глава се разглежда въпросът за приложението в практиката на лексикографския модел с акценти върху особеностите на включения в него словен имот, сферите на разпространение на френскоезичната лексика и перспективата за трансформиране на речниковите статии в лексиколожки етюди. Библиографията съдържа 279 заглавия на теоретични изследвания, анализирани речници и енциклопедии, към които трябва допълнително да се прибавят и заглавията на ексцерпирани литературни, журналистически, архивни и интернет източници.

СЪДЪРЖАНИЕ НА РАЗРАБОТКАТА

Френцизмите в българския език са обект на проучване от края на XIX век, без обаче да са окончателно лексикографирани. В българската езиковедска литература, посветена на проблема за френско-българските междуезикови контакти, се срещат както изследвания върху френските заемки в българския език, така и изследвания върху българските лексикални елементи във френския език, като първите са преобладаващи. Сред този тип се нареждат проучвания върху отделни аспекти на френско-българските езикови контакти: Ив. Богоров. *Всеобщий славянский язык, сравнен с французский*. Средец: образовалня Б. Прошеков, 1887; L. Beaulieux. *Traitement des mots étrangers en bulgare moderne*. – *Сборник в чест на Милетич*. София, 1933; L. Tesnière. *Caribrod et la Gare d'Orsay*. – *Сборник в чест на Милетич*. София, 1933; Л. Ванков. Към историята на някои заемки от западните романски езици в български и другите балкански езици. – *Годишник на Софийския университет. Филологически факултет*, 1960; Л. Ванков. Ранните заемки от френски език в български. – *Български език*, 1961; Л. Ванков. Исторически бележки за някои думи, заети от западните езици в български. – *Известия на Института за български език*, 1962; Л. Ванков. Ранните заемки от френски език в български (Исторически увод – 1800–1870). – *Годишник на Софийския университет. Филологически факултет*, 1965; Л. Ванков. Ранните заемки от френски език в български (Анализ на лексиката 1800–1856). – *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*, 1966; Л. Ванков. Ранните заемки от френски език в български (Анализ на лексикалния материал 1857–1870). – *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*, 1967; L. Vankov. *Les éléments français en bulgare*. – *Revue des études slaves*. 1967; П. Патев. Фонетична адаптация на френските думи в българския език. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*, 1967; Сн. Бешкова. Френски думи в езика на изобразителните изкуства. – *Годишник на Висшия институт за изобразителни изкуства „Н. Павлович“*, 1967; Л. Ванков. Към историята на романизмите в български. – *Български език и литература*, 1968; А. Спасова. За някои елементи от френски произход в българската авиационна

терминология. – *Известия на Института за български език*, 1968; П. Патев. Морфологична асимилация на френските думи в българския език. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*, 1971; П. Патев. Лексико-семантичен анализ на френски думи в български език. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по класически и нови филологии*, 1977; М. Ранкова. Върху някои френски заемки в английски и български език. – *Български език*, 1977; Е. Мусева. Някои заемки от икономическия специализиран френски език в българския – *Трудове на Висшия икономически институт „Карл Маркс“*, 1978; П. Патев. Лексикални заемки от френски език. – *Помагало по българска лексикология*. София, 1979; Ив. Петканов. Относно проникването на романските езикови елементи в българския език. – *Български език*, 1981; Ив. Петканов. Българо-романски езикови връзки. – *Съпоставително езикознание*, 1981; N. Hanegreefs-Popova. Variation dans l’usage des mots d’origine française en bulgare moderne. – *Съпоставително езикознание*, 1982; В. Коларова. По въпроса за заемането на първите френски технически термини. – *Годишник на Висшия машинно–електротехнически институт – Варна*, 1983; Б. Парашкевов. За немското потекло на някои френски думи в българския език. – *Филология*, 1984; Т. Димитрова. *Семантическо освоение слов, заимствованных русским и болгарским языками из французского*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва, 1984; Т. Димитрова. О причинах межъязыковой омонимии (о некоторых французских заимствованиях в русском и болгарском языках) – *Съпоставително езикознание*, 1985; Ел. Кацкова. Нови италиански и френски думи в българския език. – *Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография*. София, 1986; Д. Банков. Французин, френски. – *Чуждоезиково обучение*, 1989; Д. Банков, Вл. Драгнев. Френските етноними и използването им в чуждоезиковото обучение. – *Чуждоезиково обучение*, 1989; В. Станков. За характера на френското лексикално влияние върху българския език. – *Български език*, 1990; Д. Банков. Френски думи в лексиката на спорта и игрите. – *Чуждоезиково обучение*, 1991; Д. Банков, Д. Веселинов. Отношението между френското арго и българския сленг като лексикографски проблем – *Съпоставително езикознание*, 1991; Ц. Давидкова, П. Лунгарова. Френските заемки от латински произход в българския език – *La langue et littérature françaises dans la civilisation mondiale*. Véliko Tîrnovo, 1994; Д. Банков.

Една екзотична етимология: галати – *Съпоставително езикознание*, 1997; G. Armianov. Les contacts linguistiques franco-bulgares dans le domaine des dialectes sociaux – *Etudes balkaniques*, 2001; Б. Парашкевов. Френски или франкски. – *Communication verbale et paraverbale*. Sofia, 2005; К. Попов. Концептуализация на галицизма ‘мерси’ в българския език – *Съпоставително езикознание*, 2006; К. Попов. Концептуализация на галицизма ‘шанс’ в съвременния български език. – *Съпоставително езикознание*, 2007; Т. Шопов, Х. Клайн и Т. Стегман. *ЕуроКомРом – Седемте сита*. Ахен, 2008; Д. Веселинов. *Френската лексика в романа „Тютюн“*. София, 2009; Д. Веселинов. Франкофония и франкофони. – *Чуждоезиково обучение*, 2015 и др. Обратният процес, при който българският език се разглежда като език донор също се превръща в обект на аналитично проучване, макар и с ограничен брой публикации: Б. Примов. Българското народностно име в Западна Европа във връзка с богомилите. – *Известия на института за българска история*, БАН, 1956; Т. Tomov. Les appellations de ‘Bogomiles’ et ‘Bulgares’ et leurs variantes et équivalents en Orient et en Occident. – *Etudes balkaniques*, 1973; Ив. Петканов. *Славянски влияния в романските езици и диалекти*. София: БАН, 1988; Д. Веселинов. Към българския етимологичен речник: данни за разпространението на български лексикални елементи във френския език. – *Български език*, 2003; Д. Веселинов. Български лексикални находки във френския език. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по класически и нови филологии*, 2007 и др.

Анализът на тези публикации показва, че въпреки редицата проучвания липсва цялостно комплексно лексикографско описание на процеса по навлизане, разпространение, адаптиране и функциониране на френската лексика в българския език през последните столетия. В контекста на българската възрожденска филологическа дейност лексикографът Иван Андреов Богоров се явява закономерен инициатор за сравнителното изучаване на българския и френския словесен имот, като темата за френскоезичното лексикално влияние е успешно продължена от френския българист Léon Beaulieux през 30-те години на XX век. Началото на системното изследване върху проникването на френцизмите в българския език поставя Любомир Ванков през 60-те години на XX век, а през 70-те години на XX век Павел Патев изучава поведението на френските заемки в българската езикова система. Към тези проучвания трябва да се прибавят и

результатите от дейността на редица авторитетни български лексикографи, които в своите речници на чуждите думи каталогизират и дават различни по обем тълкувания на заемките от френски произход, като някои от тях правят успешен опит за научна интерпретация на пътищата за навлизане на френскоезичната лексика: Тодор Хрулев, Иван А. Богоров, Тодор Коджов, А. П. Николаев, Димитър Велков, Моско Москов, М. Велинов, Димитър Карадимчов, Янко Пенев, Захари Футеков, Сл. Радоев, Стефан Младенов, братята Никола и Иван Данчови, Георги Бакалов, Стоян Романски, Любомир Андрейчин, Божил Николов, Стефан Илчев, Мария Филипова-Байрова, Симеон Бояджиев, Емилия Пернишка и др.

Първостепенната роля в проучването на френцизмите в българския език безспорно принадлежи на проф. Любомир Ванков (1909–1972), който в няколко последователни свои студии трасира пътя към разработването на историко-хронологични глосари на френските лексикални елементи, навлезли в българския книжовен език. Въпросните студии, макар и издадени поотделно, образуват своеобразен завършен монографичен труд „Ранните заемки от френски език в български (1800–1870)“, съставен от три части.

Вторият голям проучвател на френцизмите в българското езиково пространство е проф. Павел Патов, ориентирал своите изследвания към разглеждане на процеса на адаптиране и асимилиране на френската лексика към българската езикова система. Той предлага оригинална структура за представяне на резултатите от проведените системни изследвания върху процесите на фонетичната и морфологичната адаптация на френцизмите в българския език и тяхното семантично интегриране в системата на българския език. Изследванията на Павел Патов имат силно изразен „съпоставителен характер“, а разработката им изисква умело съчетаване на чисто лингвистичен подход с арсенала на лингводидактическата методология и прагматология. В тях авторът потвърждава закономерността, че при проникването на чужда лексика в даден език преобладават съществителните имена, отразяващи материалната и духовната култура на съответния етнос. Същевременно установява семантичните полета на френските заемки, позволяващи да се направят изводи за френското влияние върху отделни сфери от българския икономически, обществено-политически и културен живот. От друга страна доказва зависимостта между фонетико-морфологичната асимилация

на лексиката от френски произход и процесите на промяна в семантичното ѝ съдържание при интегрирането ѝ в българската лексикална система.

Благодарение на изследванията на Любомир Ванков и Павел Патев в българската езиковедска общност има сравнително ясно изградена представа за закономерностите и причините за заимстване на ранната френска лексика в хронологичен и тематичен аспект (1800–1870), а така също за фонетичната, морфологичната и лексико-семантична адаптация и асимилация на френцизмите в българския език както и за характера им на преки и косвени заемки, проникнали по разговорен и книжовен път до края на 60-те години на XX век. За съжаление остава неизяснен въпросът за количествения и качествен състав (в диахронен и синхронен план) на френцизмите и активната им употреба в българското езиково пространство, а така също и процесите на поява, функциониране и отмиране на френцизми.

Историческият преглед на европейската лексикографска традиция позволява да се разграничат три теоретични модела за системно представяне на словесното богатство на даден език – *филологически модел*, *енциклопедичен модел* и *тезаурусен модел*, от които само първите два са разработени в българската лексикографска практика. Основната характеристика на *филологическия* и *енциклопедичния модел* е тълкувателната им функция, осигуряваща надеждно обяснение на лексикалното значение на думите от чужд произход, а на третия модел е фиксаторската функция, осигуряваща документиране на основните регистрирани употреби с необходимия минимален илюстрационен материал. Филологическият модел е ориентиран към обясняване значението на чуждоезиковата лексика чрез потенциала на общоразбираем и стилистично неутрален език. Предвид приложната насоченост на този тип лексикографско описание подборът на словника е подчинен обикновено на честотен принцип, позволяващ да се центрира върху „общоупотребителната“ лексика с широко разпространение в писмените журналистически, научнопопулярни и художествени текстове. Този тип речници реагират на измененията в речниковия състав на езика и отразяват по честотен принцип обновителните процеси в развитието на лексиката в областта на науката, техниката, публицистиката, литературата, изкуството и културата. По характер те са словотълкуватели (т.е. тълковни речници) на лексика от чужд произход, известни в

българската лексикография под различни названия като „тълкувател“ (Писанов 1892), „спомогателен тълкувател“ (Карадимчов 1910), „тълкувач“ (Коджов 1887), „словница“ (Богоров 1848), „речник“ (Хранов 1863), „словар“ (Неофит Рилски 1875) и др. В някои от тях се наблюдават елементи на лингвокултурологичност и илюстративност на употребата (т.е. екземплификативност или лексикографска нагледност). Тълкуването е с повишена степен на формализираност и представя лексикалното значение с акцент върху общоезиковото и преносното, като дава обобщени сведения и за терминологичната сфера на проявление. Основните начини за обясняване на значението на заглавната единица са превод, синонимно тълкуване, описателно тълкуване (собствено-описателно и разяснително-описателно). Енциклопедичният модел разглежда чуждоезиковата лексика (нарицателни и собствени имена) през призмата на понятия, факти и реалии от всички области на знанието. Той също е насочен към обясняване значението на речниковите единици от чужд произход, но съдържа освен чисто езикова информация за същността и функцията на заглавната речникова единица (обозначаваща лица, предмети, явления, понятия и категории) и богата екстралингвистична и лингвострановедска информация. Семантиката на чуждоезиковата лексика се съотнася към исторически, социални, психологически и др. фактори за заемане. Тълкуването е формализирано и разглежда лексикалното значение като общоезиково, преносно и специализирано с акцент върху терминологичната характеристика. Основните начини за тълкуване са собствено-описателно и разяснително-описателно с включване на информация за характеристиките, признаците и функционирането на съответната заглавна лексикална единица в ежедневната и професионална (специализирана) реч. Допуска се разширяване на тълкуването с картинна, схематична и таблична нагледност. За разлика от филолого-тълковния модел при енциклопедичния модел се набляга особено на фактологичната информация за обекта, понятието или категорията, означавани от съответния термин, и на информация за мястото им в съответната система от знания. В българската лексикографска традиция се допуска и включването на ограничен брой примери за употреба както и елементи на етимологизиране, но липсва история на думата и употребата. В националната ни лексикографска традиция за представяне на чуждоезичната (в частност на

френскоезична) лексика в българския език към момента са разработени и реализирани само филологическият и енциклопедическият концептуален модел и то за регистриране на навлязлата в езиковото ни пространство чужда лексика (т.е. създадени са български речници на чуждите думи от филологически и енциклопедически тип). Новаторската концепция на „Речника на френските думи в българския език“ цели да обхване в оригинална лексикографска форма френскоезичното влияние върху формирането на българския словесен фонд. С лансирането на този иновативен тезаурусен модел се обогатява в теоретико-приложен план френско-българската емпрунтологична лексикография и се откриват нови изследователски хоризонти. Разработеният в настоящото изследване речников модел е комплексен по характер и цели инвентаризиране в максимална степен на навлязлата през различни исторически периоди в българското културно пространство френскоезична лексика. Освен изчерпателно регистриране на различни по структура и съдържание тълкувания на значенията на лексиката от чужд произход се включва информация за функционирането на отделните лексикални единици в речта и ролята им в изграждането на национално маркирана езикова картина на света. В разработения тезаурусен модел се посочва произходът и историята на чуждоезиковата лексика и нейното тълкуване, дават се примери за реалната ѝ употреба и се уточнява степента на интегрирането ѝ в системата на българския език. Дават се ключови моменти в развитието на формата и съдържанието на конкретната речникова единица както в езика източник, така и в езика цел. Основните начини за тълкуване са преводно тълкуване, синонимно тълкуване, собствено-описателно тълкуване и разяснително-описателно тълкуване, като се допуска включване на информация за характеристиките, признаците и функционирането на съответната заглавна лексикална единица в общоезиков, преносно-конотативен и специализиран план на употреба. Тезаурусният модел позволява да се разкрие словното богатство на „всебългарския език“ в максимално обективизирана цялост.

Нито един от езиците на световната култура през последните няколко столетия не е „свободен“ откъм френскоезични елементи и влияния. Разширяването на българското „духовно богатство с понятия и идеи“ неминуемо внася нови френскоезични термини и понятия от петконтинентното франкофонско

пространство, чийто богат словник инфилтрира „с отделни думи или цели категории слова“ българския активен речник в областта на науката, материалната и духовна култура. „Общността на културния живот между отделните народи налага съществуването на чужди думи“ и колкото и да са преследвани, те никога не изчезват напълно от езика (Футеков 1941). В този контекст на интензивни лексикални взаимодействия „Речникът на френските думи в българския език“ е кумулативен историко-етимологичен тезаурус за системно лексикографско документиране и интерпретиране на френцизмите в системата на българския език. Целта на „Речника на френските думи в българския език“ е да се представи процесът на първоначално проникване, установяване, адаптиране и отмиране на френцизмите, динамиката в употребата им, утвърждаването на национални норми за правопис и коректна употреба. Речникът дава възможност да се документира развитието на словния състав на българския език и да се проследят етапите и различните степени на интензивност в изменението на лексикалната и фразеологична система на българския език като естествено отражение на промените, настъпващи с развитието на европейската духовната и материална култура в един глобализиращ се свят. Под термина „тезаурус“ се разбира „словна съкровищница (трезор)“, която е особен вид разширен „речник на речниците“, представящ определен слой от лексика на даден език с максимална пълнота и информация за нейния произход, история, употреба с оглед на правопис, правоговор, граматика, стилистика. В „Речника на френските думи в българския език“ се съчетава идеята за етимологически тезаурус с идеята за историко-етимологически речник и речник-тезаурус за очертаване на пълната картина на френското лингвокултурно влияние в българското езиково пространство. Комплексният словник, извлечен от българските лексикографски източници, е допълнен с новооткрити единици с френски произход, ексцерпирани от анализирани художествени, научнопопулярни, специализирани, публицистични, архивни и интернет текстове. Историко-етимологичната ориентация на речниковото съдържание обхваща еволюцията в установяване на съвременната форма на френския етимон и обзор на значенията, с които френцизмите навлизат в българското езиково пространство. Лексикографското документиране е насочено към определяне на най-ранната писмена фиксираност на френската лексика в

системата на българския език. Хронологичният тълкувател прави преглед на ексцерпираните дефиниции от анализирани източници, като изгражда пълна картина за семантичната обогатеност и съдържателна функционалност на френцизмите в Балканския ареал. Кумулативно-репрезентативната илюстративност очертава пътя за изграждане на зоната с ексцерпирани примери за употреба на съответната заглавна речникова единица.

Използваните източници за ексцерпиране на френцизми и примери за тяхната употреба може да се обобщят типологично в четири групи: а) лексикографски (тълковни речници, двуезични и многоезични речници, речници на чуждите думи със или без сведения за произхода на включените в тях лексикални единици и др.); б) книжовни (оригинални произведения на български автори; преводи на произведения от френски автори на български; преводи на произведения от чуждестранни нефренскоезични автори на български, текстове от периодичния печат и др.), в) архивни (документи; лична и административна кореспонденция; дневници, мемоари, съдебни решения, протоколи и др.); г) интернет сайтове и форуми. Подборът на източниците е съобразен със спецификата на появата, речево поведение на заемките и лингвокултурно въздействие на френцизмите в българското езиково пространство и дава максимално пълна картина на разпространението на френскоезичните лексикални елементи в различните сфери на употреба. Съчетани са нормативно-лексикографски източници с книжовно-публицистични (български и преводни) и комуникационно-информационни речеви фиксатори (с монологичен, диалогов и епистоларен традиционен или интернет режим на действие). Лексикографските източници дават информация за речниковата хронология на регистриране на френцизмите и наложилото се в практиката тълкуване. Някои от тях съдържат примери за употребата им. Речниците с липсваща информация за чуждоезиковия произход на включената в тях лексика се използват като косвени свидетелства за активността на френцизмите в системата на българския език през съответния времеви период. Те показват виталността на френскоезичните лексикални единици и необходимостта от обясняване на значението им, за да бъдат правилно употребявани в конкретните комуникативни ситуации. Корпусът от оригинална и преводна художествена и научно-техническа литература в съчетание с текстове от периодичния печат дават

информация за първоначалното фиксиране на френцизмите и за тяхното узусно поведение в системата на българския език. Архивните източници свидетелстват за ранните фиксации на френцизмите и употребата им в текстове с административен и частен характер, запазили автентичността на отминала писмена практика. Интернет източниците са индикатор за актуалната употреба на френскоезичната лексика в ситуации близки до ежедневната речева комуникация.

В този план речниковите извори се използват за ексцерпиране на френцизми, датиране времето на навлизането им в българското езиково пространство, хронологично проследяване на тълкуванията им (т.е. семантика и речникова дефиниция) и илюстриране на употребата на съответния френцизъм. Те се делят на лексикографски източници за изготвяне на хронологичен корпус от тълкувания и лексикографски източници за илюстриране употребата на съответния френцизъм. В първата група източници влизат традиционни речници на чуждите думи, в които има информация за произхода на единиците от лексикалния им словник. Във втората група източници влизат тълковни, правописни, двуезични и енциклопедични речници с информация за регистрирането и употребата на чуждоезиковата лексика. При разработване на историко-хронологичната част от „Речника на френските думи в българския език“ важно място заема серията от „Речници на чуждите думи“, които са един от най-достоверните източници за датиране на навлизането на френцизмите в българското езиково пространство. Лексикографското фиксиране е естественият кулминационен момент в процеса на интронизиране на лексикална единица с чужд произход в системата на българския език, тъй като при някои заемки процесите на фонетично адаптиране, морфологично асимилиране (с лексикографиране) не се осъществяват. Подборът на този тип източници е съобразен с принципа за хронологичност и принципа за репрезентативност. Функцията на речниците от този клас е като на „лексикографски паметници“ или по-скоро като „словесна памет“, тъй като в тях се съдържа информация за съответното историческо развитие на процеса на интегриране на конкретните чужди заемки в българския език. Този тип речници реагира най-бързо на измененията в лексикалния състав на езика, които отразяват промените, свързани с развитието на културата, науката, техниката и връзките с различни езикови общности и лингвокултурни концептосфери. Не бива да се

забравя, че включването на дадена лексема в речника се осъществява след определен период, в който се установява нейното широко или спорадично навлизане в езика. Лексикографските извори за изготвяне на хронологичен корпус от тълкувания са определени от следните репрезентативни речници, покриващи сравнително равномерно 150-годишен период от време. В най-общ план реконструираната структура на речниковата статия от тези лексикографски източници включва следните зони: заглавна дума, етимологическа зона (в която се дават сведения за езика източник и за езика посредник), зона със спорадична граматическа или словообразователна информация, данни за сферата на употреба и тълкуване на заглавната дума. Като лексикографски източници за илюстриране на употребата и актуалността на френцизмите се използват традиционните български обяснителни речници на чуждите думи. От класа на тълковните речници са използвани ключовите за българския език патримониални словници: „Български речник с тълкувания и примери“ (Богоров 1871); „Словарь болгарского языка по памятникам народной словестности и произведениям новейшей печати“ (Дювернуа 1885–1889); „Речник на българский язык с тълкуване на речите на български и руски“ (Геров 1895–1904); „Тълкувач на собствени имена“ (Коджов 1887); „25 думи за български тълковен речник“ (Аргиров и др. 1920); „Български тълковен речник. Свезка 1–6“ (Аргиров и др. 1927–1942); „Български тълковен речник (с оглед към народните говори)“ Том I. (А–К) (Младенов 1951); „Български тълковен речник“ (Андрейчин и др. 1955); „Речник на съвременния български книжовен език. т. I–III“ (Романски и др. 1954–1959); „Български тълковен речник“ (Андрейчин и др. 1970); „Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век“ (Илчев и др. 1974) и продължаващият да излиза от 1977 г. многотомен „Речник на българския език“ (БАН 1977-). От специализираните речници са използвани източници, съдържащи богата тълкувателна информация и примери за употреба. Използваните енциклопедични речници покриват периода от 1899 г. до 1949 г. и са показателни за разпространението не само на общоупотребителните, но и на специализираните френцизми в българското езиково пространство. Групата на българските правописни речници е представена от водещи справочници, покриващи 80-годишен период в развитието на българската книжовна норма. От тях най-голяма честота на ползване имат речниците на Стоян Романски не само

поради важното си хронологично положение в процесите на българската правописна реформа, но и поради наличието на тълкувателен елемент, улесняващ ползването им. Датирането на френцизмите по тълковния „Речник на българския книжовен език“ на Ст. Романски и колектив, „Енциклопедичния речник“ на Лука Касъров и „Речника на българския език“ на Института за български език при Българската академия на науките става според годината на издаване на съответния том. Датирането по речници, претърпели няколко издания, става според първата година на издаването. В случай на допълване или преработка на някое от изданията датирането на заемките става според годината на фиксиране в съответното допълнено или преработено издание. За разлика от традиционните речници на чуждите думи, където заглавната дума се представя с актуалното си значение в посока от най-разпространеното към специализираното, в „Речника на френските думи в българския език“ значенията се подреждат по годината на регистрирането им, като подредбата им е според източника (упоменат в скоби). По този начин френскоезичната лексика в съвременния български език се представя чрез богатството на миналото ѝ. Ексерпираниите правописни речници служат за лексикографско датирание на производните думи и са ценен източник за историческия развой на българската писмена традиция при „одомашевяването“ на френцизмите.

Литературните източници, съставени от художествени, мемоарни, архивни, научно-технически и публицистични текстове, конституират изследователски писмен корпус за фиксиране и илюстриране на френцизмите в българското езиково пространство. Текстовият корпус е създаден през 2001–2002 година и обхваща старопечатни книжовни паметници (1806–1878) и следосвобожденски новопечатни книги (1878–2014), като през годините е системно разширяван, допълван и оптимизиран. Корпусът е представителен за българската книжовна действителност и съдържа текстове на български автори, както и преводни текстове на чужди автори. Използва се за попълване на речниковите зони „Първа фиксация“, „Варианти“, „Примери“, „Производни форми“. Прието е сведенията за автора и годината на издаване на конкретно произведение да бъдат водещ признак за ориентиране във влиянието на чуждите книжовни менталности върху формирането на българския читателски светоглед и картина на света. Преводачът е носител на

вторичната авторска отговорност и в процеса на рецепцията на чуждоезичните литератури е обективен индикатор за появата на френцизми. Корпусът от художествена и научно-техническа (оригинална и преводна) литература покрива времеви диапазон от 1806 г. до 2014 г. и съдържа около 3 000 произведения на близо две хиляди автори и няколкостотин преводачи, като не всички корпусно фиксирани употреби са включени в окончателния вариант на речника. Текстовете са балансирано подбрани според критериите хронологичност (за старопечатните извори), представителност (за българската книжовна продукция в периода от Освобождението до наши дни), стиловост (административен, научен, публицистичен, художествен, разговорен, научнопопулярен и популярен) и жанровост (включване на текстове от различни жанрове), тематичност (текстове покриващи широк кръг от тематични области). Оригиналите текстове от български автори са свидетелство за трайното навлизане на френцизмите в българската книжовна реч. Преводните текстове също са важен индикатор за употребата на френцизмите в българското културно пространство, тъй като преводачите (творци с голям речников запас и усет към езика) вникват в авторския текст и преценяващи кога да търсят българска дума и кога да използват чуждица за предаване на стилистични нюанси и реалии. Текстовете от периодичния печат отразяват достатъчно точно разпространението на френцизмите и са надежден източник за прецизното регистриране на отделните употреби (при вестниците датирането е с точност до ден или седмица, а при списанията с точност до месец). Архивните документи свидетелстват за процесите на навлизане на френцизмите в различните сфери (семеино-битови, обществени, административно-правни и др.) и спомагат за коректно датiranje и онагледяване на конкретни употреби. Корпусът от публикации в българския периодичен печат обхваща текстове от представителни за българоезичната преса вестници и списания. В процеса на работа са прегледани течения или отделни броеве на емблематични възрожденски и следосвободенски вестници. От българските възрожденски и следосвободенски списания са консултирани някои течения или отделни броеве на знакови за българската култура и наука периодични издания, а така също и годишниците на водещите български университети и обществени организации.

Интернет форумите са особен писмен източник за фиксиране на максимално близка до ежедневното общуване реч, като понякога са единствен източник за френцизми с рядка употреба или за документиране на оказионализми и неологизми. В състава на речниковата статия се отбелязват с „Интернет форум“ и указване на датата на състоялия се електронен диалогов обмен на мнения по дадена тема, напр. „Интернет форум от 22.04.2003“. Интернет форумите са представителен източник на информация за активната употреба на френската лексика в ситуации, близки до условията на ежедневната реч и затова отразяват най-пълно разговорния език. Интернет сайтовете са източник за употребата на дадена лексикална единица в конкретен текст със специфична жанрова и стилистична маркираност (доближаваща се до характеристиките на печатните извори). Библиографирането на информация от интернет сайтове се фиксира чрез термина „Интернет“ и годината на появата на съответната лексикална единица в текст от конкретния сайт, напр. „Интернет 2003“. Интернет сайтовете са показателни за съвременното разпространение на френцизмите в българското електронно пространство.

Изграждането на всеки речников модел се основава на система от теоретични принципи, които задават съответната макроструктурни и микроструктурни параметри. Лексикографските принципи, върху които е проектиран и изграден „Речникът на френските думи в българския език“ са кумулативност, хронологичност, етимологичност, историчност и илюстративност. Те са свързани с особеностите на съчетаването на синхронния с диахронния аспект при изучаването на лексикалния материал и необходимостта от проследяване на динамиката в процесите по навлизане, установяване и отмиране на френцизмите в българското езиково пространство.

Кумулативността е общолексикографски принцип, насочен към тезаурусно попълване на речникови зони с хронологичен тип подобрена информация. Тя е проекция на идеята за максимално пълно регистриране и документиране на френцизмите в българското езиково пространство независимо от времето на тяхното навлизане, продължителността на употребата им и ролята им в системата на съвременния български език. Кумулативността определя макроструктурата на речника и попълването на отделните речникови зони. Тя се изразява в изготвяне на изчерпателен списък с френцизмите върху основата на лексикографски и други

писмени източници (словникова кумулативност); ексцерпиране на съществуващите речникови дефиниции от репрезентативен за историята на българския език лексикографски корпус (тълкувателна кумулативност); ексцерпиране на характерните случаи на употреба на френцизмите от репрезентативен корпус възрожденски книжовни паметници (узусна кумулативност); ексцерпиране на варианти за изписване на френцизмите (ортографическа кумулативност); ексцерпиране на производни форми (словообразователна кумулативност). Кумулативността се характеризира с отвореност на действие, тъй като предполага попълване и разширяване на речниковата информация с новооткрити данни.

Хронологичността представлява строго отчитане на последователността във времето при представяне на ексцерпирания материал с цел да се даде точна представа за периода на фиксиране на конкретните лексикографски факти. Проявява се в проследяването на графичните варианти за изписване (правописна хронология), на отделните фиксации за специфичната употреба на дадена единица (узуална хронология), а така също и в лексикографското представяне на регистрираните речникови тълкувания на значението (семантична хронология). Прилагането на принципа изисква разкриване на вътрешните връзки и взаимозависимостите между езиковите явления. По този начин се определя не само езиковият статус и историческите промени на френцизма в езика източник и езика приемник, но се проследяват особеностите на процесите в контактологичното езиково развитие като цяло. Необходимо е да се отчита фактът, че навлизането на даден френцизъм в българското езиково пространство не започва винаги от момента на първата лексикографска фиксация или регистрирана употреба в писмен текст, а е резултат от предварително контактологично натрупване, продължило понякога десетилетия. Разбира се съществува и терминологична лексика, която следва неотлъчно пътя на разпространение на съответния предметен референт, понятийно-процесуално откритие или нововъведение. Във връзка с приложението на този принцип е осъществен мотивиран подбор на лексикографските източници за успешно и достоверно разкриване на разпространението на френцизмите в българския език. Основните критерии са хронологична наситеност на конкретните времеви периоди в развитието на българския език и лексикографска репрезентативност на съответните речникови словници.

Етимологичността като лексикографски принцип предполага системно представяне на развитието на словоформите на конкретния етимон до достигане на съответната форма на френцизма, с която той навлиза в българското езиково пространство. В този смисъл етимологичността е индикатор не само за произхода, но и за процесите по установяване на френската и българската правописни норми. Резултатите от приложението на този лексикографски принцип се излагат в два типа последователности: а) възходяща (хронологична) за проследяване на развитието на графични варианти от възникването на лексикалната единица в системата на френския език до наши дни - фр. *franceis* (1080), фр. *françois* (XII в.), фр. *francois* (XIII в.), фр. *francoys* (1480), фр. *françois* (1694), фр. *français* (1798); б) низходяща (диахронна) за проследяване връзката на актуалната словоформа с изконната първоформа на френската лексикална в галороманското, латинското, галското езиково пространство (фр. *furieux* идва от лат. *furiosus* 'полудял, побеснял' съответно от лат. *furia* 'лудост') или в езиковото пространство на езика източник (франкски, старогръцки, арабски, немски, испански, португалски, италиански, англо-саксонски, америндиански др.) По отношение на формата на френцизма в българското езиково пространство се проследява развитието на графичните варианти, които включват регистрирани употреби в оригинална форма, изписана на латиница (*à propos*) или в транслитерирана форма, изписана на кирилица (*апропо*), като в последния случай се дават и различните регистрирани графични варианти (*апропо*, *апропо*).

Принципът *семантична историчност* се основава върху виждането за „историческо движение и развитие на семантиката“, свързано с определена диахронна дълбочина на срезове, които се отличават със съхраняването на относително единство за дадено езиково състояние в точно определени времеви граници. „Всяка епоха или събитие, – заявява Захари Футеков в увода към третото издание на своя „Речник на чуждите думи“ – неминуемо е свързано с въвеждането на някои нови думи, част от които оцеляват или напълно изчезват, когато заглъхне споменът за повода, който ги е извикал на живот“ (Футеков 1932). В този смисъл принципът за семантична историчност представя датирането (лексикографско и книжовно) на отделните семантични промени в процеса на навлизане на съответния френцизъм в българското езиково пространство и включва проследяване историята

на значението или значенията на френския етимон, с които той преминава в българския език. Поради тази причина историчността ориентира лексикографското структуриране на информацията към детайлно представяне на пътя, през който минава първичното значение на френския етимон до съвременно значение, с което функционира в системата на френския език и позволява да се разкрият онези негови семантични особености, с които се установява в българското езиково пространство. Например формата *formaliste* е регистрирана във френския език през 1585 г. в *Contes d'Eutrapel* на Noël Du Fail (1520–1591) със значение ‘строго спазващ правилата’, а през 1845 г. в *Dictionnaire national, ou dictionnaire universel de la langue française* на Louis-Nicolas Bescherelle (1802–1883) е документирано новото значение ‘привърженик на философско течение’, като се посочва, че фр. *formaliste* (бълг. формалист) навлиза в българския език и с двете си значения. Акцент се поставя и върху датирането на развитието на значенията на френцизма в системата на българския език с разкриване на евентуални адаптивни процеси, чрез хронологията на тълкуванията или хронологията на илюстративните примери. Включването на сведения за времето на появяване на определено значение във френското езиково пространство и сведения за заемане или развитие на това значение в българското езиково пространство са отправна точка за цялостно представяне на френско-българските контактологични процеси и са ориентир за уточняване на степента и скоростта на възприемане на новостите в рамките на европейския общокултурен понятийно-терминологичен обмен. Историческият подход позволява да се очертаят лингвокултурни константи за извеждане на френското влияние или посредничество при формирането на българския общокултурен слой.

Принципът за *лексикографската илюстративност* е свързан с прочутата сентенция на Волтер, че речник без примери е като обикновен човешки скелет (*Un dictionnaire sans citations est un squelette*), от който трудно може да се получи достоверна представа за реалния образ и форма на съответния човек. Включването на примери от ежедневната употреба превръща обяснителния речник в справочник от активен тип, онагледяващ функционирането на конкретната речникова единица. Степента на употреба в езиковата система се разкрива чрез наличието на примери от различните исторически периоди на развитието на българския език, фиксирани в

лексикографски, печатни (художествени, научнопопулярни, мемоарни, архивни, публицистични) и електронни източници, което позволява да се проследи изместването на значението от единия в другия език или само в рамките на българския език. По отношение на френцизмите, ако досега правилната употреба е позната само чрез придобития езиков опит у изучаващите или знаещи френски език, то чрез илюстриране на конкретни случаи на употреба се дава алгоритъм за коректно ползване на френцизма в ежедневната или специализираната реч и от нефранкофони.

При разработване на „Речника на френските думи в българския език“ са използвани съвременни лексикографски и културно-исторически методи за обработка, описание и интерпретиране на фактологическия френскоезичен материал. Естеството на работата предполага включването на елементи от традиционните лексико-семантични и съпоставителни изследователски технологии, позволяващи да се проследят чрез емпрунтологичната биография на отделен френцизъм общоезикови тенденции и закономерности в езиковите изменения. Водещ е новоразработеният тезаурусно-кумулятивен метод, съчетаващ лексикографско портретиране, биографиране и документиране, при който се изгражда историко-етимологичен кумулативен тълковно-узуален албум от хронологично подредени лексикографски портрети на френцизмите, които съставят тяхната емпрунтологична биография. В този аспект тезаурусно-кумулятивният метод е съчетание от: а) лексикографско документиране на френцизмите в българския език, при което се търси необходимата и достатъчна изчерпателност; б) лексикографското портретиране, при което се прави синхронно „заснемане“ на формата, семантиката и употребата на лексемата в даден момент или за определен период от време; в) лексикографско биографиране, при което се прави единно диахронно представяне на отделните портретни фиксации на конкретната лексема. Резултативността от приложението на този метод, от една страна, отразява езиковата форма, семантичния статут и характерната употреба на френцизмите в конкретни периоди от развитието на българския език, а от друга страна, способства за изграждането на културно-историческа биография (фонови знания) на съответния френцизъм. По този начин се съставя „биографичен албум“ или се изгражда „прозопографски справочник“ от лексикографски портрети на конкретни

синхронни състояния и употреби на френцизмите в българското лингвокултурно пространство, като същевременно се осъществява картографиране на правописните варианти в езика източник и езика приемник и историографиране на семантичните изменения на даден френцизъм. Процесът на реконструиране на емпрунтологичната биография на френцизмите се осъществява посредством попълването с информация на параметрите „първа фиксация“, „история на значението“ и „етимология на френцизма“, „хронологично представяне на тълкувателния процес“ и респективно „илюстриране на употребата на френцизма“. В процеса на работа се прави кумулативно екстраполиране на лексикографски материал от различни източници (речници, художествени, публицистични, научни и научнопопулярни текстове, архивни материали и интернет пространство), вътрешна реконструкция на историята на значението на френския етимон в рамките на френското езиково пространство и външна реконструкция на историята на значението на съответния френцизъм в българското езиково пространство. В резултат от приложената методология се проследяват различните етапи на промяна във формообразователен и семантичен план, обяснят се процесите на навлизане на френцизми в българското културно пространство и се представя влиянието им върху формирането на модерната новобългарска менталност. Независимо от превратностите на времето френцизмите са били и остават вечни маркери за елитарност, модерност, образованост и европоцентризъм.

Определянето на основната лексикографска единица на „Речника на френските думи в българския език“ се осъществява в контекста на съвременната емпрунтология, т.е. науката за езиковите трансфери¹, която изгражда своя понятиен апарат за процеса на заемане и за същността и характера на заемките (като резултат от този процес) през призмата на класическата дихотомия: изконна лексика – чужда лексика. Част от изследователите правят разграничение между „необходима заемка (назоваваща понятие, явление, предмет, действие, признак, качество и др., за които липсва собствено название в системата на даден език“ и „ненужна заемка (дублираща родноезиково название на конкретно понятие, явление, предмет и др.). В българската филологическа практика Неофит Рилски (1793–1881) прокарва разграничението между „чуждоезични речи“ и „равнозначителни [речи]“, а

¹ Бълг. *емпрунтология*, фр. *empruntologie*, англ. *empruntology* и др.

Тодор Шишков – между „чуждестранните думи“ и „равносилни думи“. През 1836 г. Анастас Кипиловски съставя специален „Речник или Лексикон на Славянските речи, които треба да ся присвоят в нашият език ... за да ся очисти езикат ни от чужди речи“. През 1855 г. Александър Живков, който нарежда и „отимотява“ „Речника на думи турски и гръцки в езика българский събран от г-на Михаила Павлева“ говори за изчистването на българския език от „сбир на чужди думи“, който „потъмнова светлината му“. Терминът „чуждица“ е документиран през 1875 г. в едноименна статия, публикувана във в. „Напредък“ по повод проявите на чуждопоклонничество. Иван Г. Данчов въвежда дихотомията „излишни чуждици – хубави български думи“ в своя „Правописен речник на българския книжовен език“, като предлага чуждиците да се заменят с избрани български думи.

Французите наричат първия вид заемка *emprunt de nécessité* ‘заемка по необходимост’, а вторите *emprunt de snobisme* ‘заемка от снобизъм’ или *emprunt de luxe* ‘люксовна заемка’, тъй като преситеният езиков субект си позволява лукса да парадирва, като включва в речевата си практика заемка, която не му е нужна. Във френския език се среща и терминът *xénisme* ‘чуждица, запазила своята оригинална графическа форма’. В българската филологическа традиция Ал. Теодоров-Балан предлага да се въведат термините „своица“ (изкован от П. Р. Славейков) и „чуждица“, за да се узакони противопоставянето на заемките по критериите „полезност“ и „излишност“. Преди това Тодор Шишков през 1873 г. е лансирал термина *барбаризъм* ‘чуждестранните думи и обръщения, които могат да се заменят с равносилни думи от народния език’. Практиката обаче налага терминологичната двойка „заемка (‘полезна заемка’) – чуждица (‘ненужна заемка’)“, като напоследък се засилва употребата на термина *ксенизъм* (от гр. *xénisme*).

През 1852 г. Петко Р. Славейков (1827–1895) подема идеята на Анастас Кипиловски да улесни „прочитателят да прочита полноразумно щото чите“ и въвежда рецептивно-семантичния нюанс при трактовката на понятието „чуждата лексика в българския език“ като пуска в употреба термина „мъчни думи“ със значение ‘трудноразбираеми речи’. Идеята е подета от Сава Радулов (1817–1887), който разглежда трудната лексика като „не всякому разумителни думи“ и включва в превода си на съчинението на Гюстав Дезесар „Галерея из Монтионовски премии

за добродетел и подвиги самоотвержения“ специален речник, озаглавен „Изяснение за някои лица, места, реки, градове и не всякому разумителни думи“. Захари Футеков окончателно утвърждава в българското лексикографско пространство разграничението на „чужда дума“ и „мъчноразбираема българска дума“.

Изследването на взаимодействието между категориите „своица“ и „чуждица“ естествено се свързва с противопоставянето на „заемка“ и „заемане“, на език източник и език приемник, както и с процеса на лексикографиране на чуждите в специализирани речници, известни под генеричното име „Речник на чуждите думи“ или „Речник на думи от конкретен чужд произход“. Един от първите радатели за създаването на такъв речник е Ботю Петков (1815–1869), който през 1853 г. в превода си на „Критически издирияния за историята бльгарска на Ю. И. Венелина“ включва като приложение „Речник на чюжестранни думи, които ся употребени в тая книга“. Независимо от тази първоначална публикация като безспорен родоначалник на българската лексикографска традиция в съставянето на речници на чуждите думи се утвърждава изявеният представител на българския възрожденски елит Теодор Хрулев (1821–1865), който през 1863 г. издава в Браила своя „Краткий речник на чуждестранните речи, които ся нахождат в българский язык“. През 1868 г. Кузман Шапкарев обявява, че има намерение да издаде речник, в който третата част ще е озаглавена „Чюждестранни думи“. Подобно заявление прави и Ат. Т. Илиев, който публикува обява за издаване на нов „Речник на чуждестранните думи“, който обаче остава само на равнище проект.

В първите следосвободенски години Т. К. Коджов използва термина „чужди думи (в българския език)“, за да озаглави своя новопоявил се речник, с което задава устойчив титрологичен тон в изграждащата се с ускорени темпове българска лексикографска традиция. Той е възприет от Моско Москов с уточняващата добавка „в нашия език“, за да се знае, че става въпрос за „чуждите думи“ именно в българския език. Независимо от установената вече терминологична традиция с използването на „чужди думи“ като название на заетата лексика лексикографът А. П. Николаев при изграждането на „наръчния си речник“ първоначално използва термина „чузди думи (в българский език)“, заменен впоследствие от термина „чужди думи“. Убедени поддръжници на особения начин на изписване на термина „чузди думи“ са М. Велинов (1904) и Янко Пенев (1910),

но всеки един от тях внася своите уточнения. През 1904 г. М. Велинов използва термините „чужди (чужди) думи (в нашия език)“ за корично название на речника си, преди да въведе в своята концептосфера употребата на графиката „чужди думи“. Янко Пенев също прибягва до термина „чужди думи (употребявани в българския език)“, преди да го замени в текста на предисловието си с налагащия в повсеместното ортографическо обращение термин „чужди думи“ (Пенев 1910). Димитър Велков въвежда термина „общоупотребителни чужди думи“ (Велков 1897), с което се затвърждава практиката за създаване на пълни и кратки (изборни) речници на чуждите думи според потребностите на потребителите и изискванията на лексикографския пазар. Стефан Младенов добавя в заглавието на своя речник характеристиката „обяснения за произхода и състава [на чуждите думи]“ като задължителен елемент в лексикографската практика, а авторските колективи на Софийския университет (Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков) и на Българската академия на науките (М. Филипова-Байрова, С. Бояджиев, Ел. Машалова и К. Костов) окончателно утвърждават названието „Речник на чуждите думи в българския език“. В последните години Мария Чоролеева предлага генеричния термин „думи от чужд произход в българския език“ да се използва вместо „чужди думи“ и лансира заглавието „Речник на думите от чужд произход в българския език“. По този начин се създава традиция за отбелязване на несвоята лексика с генеричния термин „чужди думи“, който масово навлиза в заглавията на изданията, посветени на този пласт от лексиката ни. Същевременно аспектиалното представяне на чуждоезиковата лексика налага използването на термини за назоваване на заемките от съответния език. Словообразователният терминологичен процес следва схемата за преход от описателен израз от типа „заемка от *n*-ски език (от *n*-ски произход)“ през описателен израз от типа „(*n*-соезична) *n*-ска заемка“, за да се стигне до изковаването на съответния „*n*-изъм“ (т.е. термин, окончаващ на -изъм), напр.: „заемки от френски език (произход)“ → „(френскоезични) френски заемки“ → „френцизми“¹.

¹ По този начин се изгражда семантичното поле от названия на разноезичните заемки в българския език, като в скоби са дадени някои от ранните документиранни словоформи или терминологични словосъчетания, използвани в български публикации без претенции за изчерпателност: албанизми (заемки от албански език), англицизми (заемки от английския език, английски заемки, англицизми), арабизми (заемки от арабски произход), балканизми, галицизми (галицизми, галлицизми), гръцизми (гръцизми или еленизми, гръцки заемки), индоевропеизми, иранизми, испанизми (испански заемки), италиянизми, германизми (германизми, немски заемки), латинизми (латинизми, латински заемки),

В езиковедската литература по въпроса за навлизането на френскоезични елементи в словния имот на различните езици се използват основно три типа термини за отбелязване на френските заемки, образувани съответно от лат. *Gallia* ‘Галия’, фр. *France* ‘Франция’ (от стфр. *Francie*, респ. от лат. *Francia*) и фр. *français* ‘френски (език)’. От първия корен се появява серията фр. *gallicisme*, англ. *gallicism*, рус. *галицизм*, полс. *galicyzmy*, чеш. *galicizmus*, исп. *galicismo*, нем. *Gallizismus*, нидерл. *gallicisme*, украин. *галіцизм*, унг. *gallicizmus* и др., а така също и терминът *galloromanisme* за назоваване на лексикалните особености на романския (т.е. къснолатинския) език, говорен на територията на някогашната римска провинция Галия и обхващащ диалектите ос ‘южнофренско <да>’ и *oïl* ‘севернофренско <да>’. От френския етимон *France*, който на български дава *Франция*, на италиански *Francia*, на английски *France*, на немски *Frankreich* и т.н., се развива по-малобройната серия: фр. *francisme*, бълг. *францизъм*, ит. *francismi*, рус. *францизм*, нем. *Francismus* и др. От названието *français (langue française)* ‘френски (език)’, което в българския език дава *френски (език)*, в немския *Französisch*, в английския *French* и т.н. се образува терминологичната верига: бълг. *френцизъм*, фр. *françaisisme*, англ. *frenchism*, нем. *Französisismus*, ит. *francesismi* и др. Във френскоезичната литература се срещат също така и термините *parisianisme* (характеризиращ особеностите на парижкия говор) и *hexagonisme* (характеризиращ особеностите на „френския“ език, разпространен в границите на континентална Франция). Към тях естествено се добавят и термините *belgicisme*, *wallonisme*, *helvétisme*, *canadianisme*, *québécoisme* и др.

В българската езиковедска литература по отношение на френско-българските езикови контакти (в контекста на движението на лексика от един език в друг) традиционно се използват названията *заемки от френски (език)*, *заемки от френски произход*, *френскоезични заемки*, *френски заемки*, *френски думи* (в българския език), *галицизми* (1864), *френцизми* (2001). Срещат се също така и термините *паризианизъм* с две значения ‘парижки начин на живот’ и ‘стари парижки арготични думи’ (Яранов 1928), *парижщина* ‘нещо свойствено на

португализми, руманизми (общорумънски заемки), прабългаризми (прабългарски заемки), романизми (романски заемки, заемки от романски произход), русизми (руски заемки, русизми), скандинавизми (староскандинавски заемки; скандинавизми), славянизми (славянски заемки), сърбохърватизми (сърбизми, сърбскохърватски заемки; сърбизми), турцизми (турски заемки, турцизми), унгаризми, църковнославянизми и др.

парижаните’ (Яранов 1928), *френицина* ‘дума или обрат, що е свойщина на френския език’ (Младенов 1932) и *галицина* ‘френицина, галицизъм’ (Младенов 1932). Сред тази терминологична серия за назоваване на типични френски изрази и френски думи в българския език най-ранно регистрирана е словоформата *галицизъм*. Терминът *галицизъм* е с широка употреба в руския, английския, немския, полския и др. езици за назоваване на ‘а. специфичен френски израз; б. заемка от френски произход’¹. Първата фиксация на термина *галицизъм* в българския език датира от 1864 г., когато в профренскоориентирания цариградски вестник „Турция“ се появява остра редакционна бележка на Никола Генович срещу обвинението на вестник „Съветник“, че езикът на официоза бил пълен с френцизми: „Съветникът“ порицава „Турция“ за *галицизми*, но земете притурката на „Съветникът“ и да видите съчинение в чист език български. Какво ще кажат страдалците за народната причина? Това не е ли превод от францушкото коз, но прилича ли да са преведе то тука причина? И пак по-долу: да не излезват владиците на сухо, ами на мокро ли да излезат? И пак по-долу: плановити на гръцката патриаршия останаха без цел. Без цел не могат да останат те, защото са имали и имат целта си, но [могат да останат] без следствие“. През 1869 г. д-р Иван Богоров превежда в своя „Френско-български речник“ френския *gallicisme* с българската форма *галицизм* като я дефинира като ‘френски начин за говорение’. За автора на „Елементарна словестност“ *галицизми* означават ‘заемвания’, които обикновено са наричани „с името на народа от когото са зети“. Франкофонът А. М. Астенидов определя *галицизмите* (*gallicismes*) като ‘известни фрази, известни начини в изражението, които са свойствени на французския език, и които не можем преведе буквално на български’. Г. Писанов превежда фр. *gallicisme* на български като ‘особеност на френския език’ (Писанов 1892), Нестор Марков - като ‘френски начин за говорение’ (Марков 1894), а Стефан Младенов го определя директно като ‘*френицина*’ (Младенов 1932). Известният български лексикограф и журналист Атанас Яранов в своя „Речник за галицизми, неологизми и фамилиярни френски изрази“, издаден в Солун през 1910 г., тълкува *галицизмите* като ‘фрази, в които

¹ Произлиза от фр. *gallicisme* ‘специфичен френски израз’. С това си значение терминът *gallicisme* е регистриран във френския език през 1578 г. в *Deux dialogues du nouveau langage françois italianizé* на Henri Estienne (1528–1598). Значението ‘френска заемка в друг език’ е документирано през 1694 г. в първото издание на *Dictionnaire de l’Académie française*. Произлиза от лат. *gallicus* ‘галски, френски’ с наставка *-isme*.

всички отделни думи са познати, а смисълът на целия израз все пак остава тъмен'. Търновският лексикограф д-р М. Романов пък ги дефинира като 'особеност на френския език' (Романов 1911), К. Горанов и Й. Попов – като 'свойствено на френския език' (Горанов, Попов 1912), а Иван Данчов като 'дума или обрат, свойствен на френския език' (Данчов 1939). Авторите на серията от български речници на чуждите думи също се включват в процеса на тълкуване на този термин като въвеждат по-обстойни определения. Тодор Коджов определя галицизмите като 'начин за изговаряне, свойствен на французския език' (Коджов 1879–1882), А. П. Николаев – като 'форма на речта, свойственна на френский език' (Николаев 1893), Д. Т. Велков – като 'известни изражения, свойствени само на френски език' (Велков 1897), Моско Москов – като 'свойствено на френския език' (Москов 1901), Димитър Карадимчов – като 'дума, свойствена на френски език' (Карадимчов 1910), Я. Г. Пенев – като 'начин на говорене, свойствен на французския език' (Пенев 1910), М. Велинов – като 'начин, свойство на френският език' (Велинов 1919), З. Футеков и А. Дорич – като 'израз или дума, свойствени на френския език' (Футеков, Дорич 1920), Св. Радоев – като 'израз, свойствен на френския език' (Радоев 1928), З. Футеков – като 'израз или дума, свойствена на френския език' (Футеков 1926), Стефан Младенов – като 'дума или обрат, що е свойщина на френския език, езика говорен днес в римска Галия, сегашна Франция, френщина' (Младенов 1932) и т.н. Едва авторите на „Речника на чуждите думи“ – Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков започват да определят галицизма като 'дума или израз, заети от френски език', като 'израз по подражание на френски език (в римско време днешна Франция била част от Галия)' и като 'френски идиом, трудно преводим на чужд език' (РЧД 1958). Авторите на „Речника на чуждите думи в българския книжовен език“ разглеждат галицизма като 'езиков обрат, типичен за френски език, който не може да се преведе дословно на друг език', като 'дума израз или конструкция заета от френски и възприемана като чуждоезичен елемент', като 'дума или израз, заети от френски език', като 'израз по подражание на френски език (в римско време днешна Франция била част от Галия)' и накрая в преработеното издание от Емилия Пернишка на „Речника на чуждите думи“ на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков се дава тълкуване на *галицизма* като 'френски идиом, трудно преводим на чужд език' (Пернишка и др. 2003).

Терминът *галицизъм* в съвременния френски език има две значения: а) израз, типичен за френския език (по отношение на други езици); б) заемка от френския език, използвана в друг език (Le Petit Robert 1996), като тази семантична двойственост го правят неудобен за употреба в областта на междуезиковите контакти. Независимо от това бълг. *галицизм* (Ив. Богоров 1869) и съвременната форма *галицизъм* се срещат в текстовете на някои български автори. Едно от основните неудобства при използване на термина *галицизъм* е, че той идва от латинското име на древна Галия, когато не е имало Франция. Транспозицията на този подход към българската езикова ситуация би довело до това „българизмите“ да се наричат „тракизми“, тъй като днешна България се намира върху територията на древна Тракия. Освен това ако например за гръцката терминологична школа *gallicisme* се връзва с новогръцките названия на Франция и на френския език – “*Γαλλία (Gallia)*” (France) и “*γαλλική γλώσσα (galliki glossa)*” (langue française), то в българския език ситуацията е друга. *Галия* се отнася до историческата област Gaule (обхващаща земите между Алпите, Средиземно море, Пиренеите и Атлантическия океан), а *галицизъм* – до фр. *langue gauloise (gallique)* ‘галски (келтски) език’. В този дискуссионен контекст Любомир Ванков избира терминологичния фразеологизъм „*заемки от френски език (emprunts faits par le bulgare au français)*“ вместо термина *галицизми*, вероятно поради по-голямата яснота и семантична изчистеност. Оригинална позиция застъпва Павел Патев, за когото френските заемки са „*френски думи в българския език (mots français en bulgare)*“, независимо че спорадично използва и термина „*френски заемки*“. В своите студии той системно въвежда в заглавието именно този терминологичен фразеологизъм, а не термина *галицизъм*: Фонетична адаптация на *френските думи в български език* (Патев 1967), Морфологична асимилация на *френските думи в българския език* (Патев 1970); Лексико-семантичен анализ на *френски думи в български език* (Патев 1977). Борис Парашкевов говори за *френски заемки*, които са „директни заемки от френския език“ и за *франкски заемки*, които от своя страна са „заемки от древно западнофранкския диалект“. Въз основа на тези техни характеристики той обединява *френските заемки* и *франкски заемки* в нова категория, наречена *френско-франкски заемки*. Според авторовата дефиниция това са „възприети с френско посредничество франкски заемки“ (Парашкевов 2005: 178–183).

Необходимо е да се отбележи, че в езиковедската литература се употребява англ. *franconization* ‘франконизация’ за означаване процеса на ‘франкското влияние върху формирането на езиковата ситуация през ранното Средновековие’.

За целите на настоящия „Речник на френските думи в българския език“ се въвеждат следните терминологични уточнения. Терминът „френцизъм или френски думи (фр. *françassisme*)“, идващ от бълг. *френски (език)* (с наставка *-изъм*), се използва за назоваването на директни френски заеми, на индиректни заеми (осъществени с френско посредничество), на производни словоформи от френски етимони и на неологизми (възникнали на френска почва). Терминът *францизъм* (фр. *francisme*), идващ от бълг. *Франция* (с наставка *-изъм*), се използва за назоваването на лексикални явления, свързани с Франция и континенталния френски (хекзагонален) език. Терминът *франкизъм* се използва за назоваване на франкски заеми (т.е. заеми от езика на франките), терминът *галицизъм* – за назоваване на лексикални явления от езика на древните гали (келти). По този начин в теоретичната концепция на „Речника на френските думи в българския език“ традиционната заемка от френски език (френска дума) се обозначава с родовата категория *френцизъм*, в която влизат синхронните компоненти *акадианизми*, *алжеризми*, *белгизми*, *канадизми*, *квебекизми*, *мароканизми*, *тунизизми*, *фландризми*, *францизми*, *хелветизми* и др. и диахронните компоненти *галицизми*, *франкизми*, *латинизми*, *еленизми (гърцизми)* и др., които са служили за формирането на ядрото на класическия френски език. Необходимо е да се посочи и широкото поле от заеми (емпрунтизми), оказали или оказващи влияние върху развитието на модерния френски език от типа на англицизми, арабизми, германизми, италианизми, испанизми, португализми, нидерландизми, славянизми, русизми, скандинавизми и др., към които се добавят френските диалектизми, регионализми и огромното количество на съвременни екзотизми, разпространяващи се с глобализационните процеси.

Френцизмите (или заетите френски думи) са градивният материал на кумулативен историко-етимологичен тезаурус, обхващащ лексикалните единици, свързани с Франция и френския език и възприемани като думи с френски произход.

В този контекст основната лексикографска единица на „Речника на френските думи в българския език“ може да бъде както „френскоезичен елемент, дума или израз“, „елемент, дума или израз, трансфериран чрез френско посредничество от друг език“, така и „изкована на френска почва дума или израз (от разноезични елементи)“. Формалните критерии за определяне на *френцизмите* са фонетичната близост, лексико-семантичната близост в значението на етимона и френцизма, ономасиологичната принадлежност на френцизма и етимона към обща лексико-тематична група, текстуално-дискурсивна франкофонска маркираност на съответния извор, наличието на френскоезично маркиран словообразователен механизъм и др. По този начин категорията *френцизъм* се вписва в емпрунтологичния контекст като название на френскоезичен материал, установил се в българското езиково пространство.

Макроструктурата на „Речника на френските думи в българския език“ съдържа лексикографираните под формата на речникови статии френцизми в българския език. Подборът на френцизмите е направен въз основа на критериите за лексикографска целесъобразност, честотност, репрезентативност, надеждност и непротиворечивост, като за целта е проучен обстойно работният лексикален корпус, съставен от речникови източници и фиширани художествени, публицистични, научни и интернет употреби. В теоретичен план въпросът с ексцерпирането и уточняването на броя на българските френцизми е обект на два типа изследвания, които най-общо може да бъдат характеризирани като директни и индиректни проучвания за документиране на словния инвентар от френскоезични заемки. Косвените или индиректни изворови проучвания за ексцерпиране на френцизми се отнасят до различните лексикографски корпуси от думи с френски произход, включени в българските речници на чуждите думи и в тълковните речници на българския език. Те представляват масиви от лексикални елементи, определени от съответните автори, като френцизми. За съжаление техният обем не е константен във всички лексикографски извори, а варира според отделните речникови реализации и авторови пристрастия. Например в третия „Речник на съвременния български книжовен език“ (1954–1959) от 63 376-те речникови статии на словника 16 264 статии са посветени на чуждите думи от 47 езика. Френцизмите са 2 163 речникови единици и в общата класация на чуждите думи се нареждат на

трето място след латинизмите (3 711) и гърцизмите (3 356 старогръцки и 83 новогръцки). Анализът на „Речника на чуждите думи“ на авторския колектив Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков (1970) показва наличието на 2 788 френцизма, но този обем далеч не покрива реалните лексикални елементи с френски произход в езика ни. По сведения на Павел Патев наслагването на „Речника на чуждите думи“ (1970) с „Тълковния речник на българския език“ (1970) позволява да се изведе корпус от 3 048 френцизма (като за 260 лексикални единици различните авторски колективи дават разминаваща се интерпретация за френския им произход). От друга страна авторският колектив на М. Филипова-Байрова, С. Бояджиев, Ел. Машалова и К. Костов от Българската академия на науките, съставили през 1982 г. „Речник на чуждите думи в българския език“, успяват да лексикографират около 6 500 френцизма, като немалък брой от тях са термини с латино-гръцки или смесен състав, лансирани в обращение от френски учени или изследователски колективи. Статистическото проучване на осъвременения от Емилия Пернишка „Речник на чуждите думи“ на Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков (2000) показва наличието на 3 013 лексикографирани френцизми. Резултатите от директните проучвания, насочени към ексцерпиране на френцизми от различни по характер и обем корпуси от текстове (художествени, публицистични и специализирани) и сравняването им с лексикографските масиви от френцизми през призмата на репрезентативен български речник на чуждите думи (обикновено с „Речника на чуждите думи“ на А. Милев, Б. Николов и Й. Братков или с „Речника на чуждите думи в българския език“ на Института за български език при БАН) са обикновено по-точни и близки до реалната речева ситуация. През 70-те години на XX век проф. Павел Патев с група студенти съставя корпус с произведения от българската художествена литература и текстове от пресата. Литературният корпус включва издания на нашумелите с творбите си по това време девет български автори. Журналистическият корпус обхваща вестниците „Работническо дело“, „Вечерни новини“, „Народна младеж“, „Литературен фронт“, „Народна култура“ и „Стършел“ за период от една седмица. От художествената литература са фиширани общо 1 781 френцизма, които с повторенията правят 5 407, а от българската преса са извлечени 5349 френцизма, чийто брой с повторенията достига 1 7546 единици. Тези данни ясно показват необходимостта от комбиниране на директните с

индиректни проучвания за ексцерпиране на френцизмите в българския език от разнородни по характер източници. Ето защо в процеса на работа върху макроструктурния състав на „Речника на френските думи в българския език“ бяха проучени всички репрезентативни български лексикографски източници, голямо количество художествена литература (оригинална и преводна), значителен масив от публицистични текстове (вестници и списания) и интернет извори. След обработката на данните от тези източници бе конституирана картотека с почти 30 000 лексикографски фиша и над 200 000 ексцерпирани примера за употреба на френцизмите в българския език. Получените данни бяха подложени на емпрунтологичен анализ и се установи наличието на около седем хиляди френцизма, включени в документите от лексикографския корпус и снабдени в отделните речници с указание за френски произход или френско посредничество при преминаването на съответната заемка в българския език. От тях бяха лексикографирани в отделни речникови статии около 5 000 единици, а около 1 000 бяха включени в зоната за производни форми, тъй като за тях не се намериха достатъчно точни данни за първоначалното им навлизане в българския език. Макроструктурата на „Речника на френските думи в българския език“ е отворена към така наречените *hapax legomena* и включва в речниковия словник лексикални единици, срещащи се в писмени паметници (речници или текстове) само един път. Проблемът с този тип лексика е, че поради оказионалния ѝ характер липсват данни за конкретното ѝ поведение в реалната езикова употреба, а това затруднява пълноценното и еднозначно интерпретиране на семантиката ѝ. В речниковия словник не са поместени калкирани от френски език фразеологични изрази от типа на „удар върху спирачките“ – *coup de freins*; „правя, разигравам сцена“ – *faire une scène*; „давам обяснения“ – *donner des explications*; „давам тон“ – *donner le ton*; „правя сцени“ – *faire des scènes*; „вън от себе си“ – *hors de soi*; „имам шанс“ – *avoir la chance*; „искам да кажа“ – *je veux dire*; „играя роля“ – *jouer un rôle*; „по принцип“ – *en principe*; „по дипломатическа линия“ – *par voie diplomatique*; „стопанска криза“ – *crise économique*; „лъвски пай“ – *part de lion*; „убивам времето“ – *tuer le temps*, „птичи полет“ – *à vol d’oiseau* и др. Словникът на „Речника на френските думи в българския език“ включва лексикални единици с етимони, принадлежащи към различни хронологически пластове на френския език, навлезли по различно време в

българското езиково пространство и имащи интересен актуален статут. Това от своя страна е показателно за характера на контактологичните френско-български процеси и е солидна основа за осъществяване на проучвания в тази насока. В макроструктурен план са включени френцизми, за чиято употреба в българското езиково пространство има писмени и звукови фиксации. Те са подредени азбучно, като в някои речникови статии е включена информация за производни форми.

Микроструктурата на статиите в „Речника на френските думи в българския език“ е изградена според заложените теоретични принципи и е съобразена с особеностите на френската лексикална единица, която, както отбелязва Емил Бенвенист, не е *primum datum*, а конгломератно образование, получено в резултат от сложен формообразователен и семантико-еволютивен процес на конституиране. Микроструктурната организация на речниковата статия съдържа следните лексикографски зони: заглавна дума (зона на френцизма); зона на френския етимон с подзона за графичната форма (ортографема) на френския етимон и подзона за фонетично транскрибираната форма (ортоепема) на френския етимон; зона за историята на френския етимон със сведения за развитието на графичните варианти за изписване на френския етимон и етапите в развитието на значението на френския етимон (придружени със данни за година на регистриране, заглавие на писмен източник и автор); зона със сведения за етимологичния произход на френския етимон; зона с български преводни еквиваленти на френския етимон; зона с информация за периода на навлизане на френцизма в българския език и коментар на някои негови проявления; зона с данни за първата фиксация на френцизма в български писмени източници (писмен източник и година на регистриране); зона с регистрирани графични варианти на френцизма; кумулативна зона с хронологично подредени тълкувания на заглавната единица (ексцерпирани от български речници на чуждите думи); зона с примери за контекстуална употреба на френцизма; зона с характерни производни форми (без претенция за изчерпателност).

Зоната на заглавната дума съдържа графичната форма на френцизма, дадена в получер шрифт и изписана според съвременната правописна норма на българския език. Знакът астерикс (*), поставен след заглавната форма, показва, че е френцизмът е новорегистриран. Омографите се дават с индекс, показващ че става въпрос за различни заглавни единици, напр. *филе*¹ ‘мрежа’ и *филе*² ‘месо от гърба,

рибица; месо или риба без кости'. Фразеологизми се подреждат по азбучен ред на първия компонент.

Зоната на френския етимон съдържа два типа информация: графичната форма на френския етимон (ортографема), дадена в получер шрифт и изписана според съвременната правописна норма на френския език; фонетично транскрибираната форма (ортоепема) на френския етимон, дадена в получер шрифт и изписана според съвременната правоговорна норма на френския език, като е използвана международната фонетична азбука и данни от «Le Petit Robert», «Le Petit Larousse» и «Le Trésor de langue française». Включената информация позволява да се направи съпоставка между употребата на френцизма в българска фонация и произношението на етимона в системата на френския език.

Зоната с историята на френския етимон съдържа сведения за констатираните през годините форми за графичното изписване и етапи в развитието на семантиката на френския етимон. Посочва се най-рано регистрираната словоформа и най-рано документираното значение, като хронологично се проследяват промените в графиката на изписване и в семантиката на френския етимон. Тези сведения са документиранни чрез посочване на годината на регистрирането им, изворовия материал и носителя на авторова отговорност).

Зоната със сведения за етимологичния произход на френския етимон включва диахронен тип информация за произхода му. Посочват се в низходяща последователност етапните словоформи, през които се стига до реконструиране на неговата праформа (първична форма) като всички словоформи са снабдени с буквален превод на значенията им. Зоната с български преводни еквиваленти съдържа хронологически подреден набор от преводни еквиваленти, ексцерпирани от основни български лексикографски източници.

Зоната с информация за периода на навлизане на френцизма в българския език отразява мотивирано предположение за начало на разпространението на френския етимон, което се изгражда въз основата на лексикографски и книжовни ориентири. Посочват се обикновено конкретни десетилетия от даден век (напр. „60-те години на XIX век“, „30-те години на XX век“ и др.), но не се изключва и индикации от типа на „в началото на XX век“, „в края на XIX век“, „през втората

половина на XX век“ и т.н.). В определени случаи се прави коментар за констатираните особености при навлизането и разпространението в българския език на даден френцизъм.

Зоната за първата фиксация съдържа информация за най-ранната регистрация на конкретния френцизъм в българското културно пространство. Посочва се задължително източникът на информация (напр. ръкопис, писмо, архивна единица, вестник, списание, речник, книга и др.), датировката (точна дата, година или вероятен период за появяване) и страницата, където е ситуиран текст с първата употреба на съответния френцизъм. За определяне на първата фиксация се използват първични източници (ръкописи текстове, архивни документи, първи отпечатыци) и вторични (речници, отпечатани произведения, статии и др.).

Зоната с графичните варианти на френцизма включва информация за различните регистрирани графични начини на изписване на френцизма в българския език, снабдени с данни за съответния лексикографски източник и година на фиксация.

Зоната с тълкувания представя изчерпателна лексикографска картина за навлизането и установяването на значенията на френцизмите в българското лингвокултурно пространство и мястото им в националния понятийно-категориален апарат. Зоната е своеобразен кумулативен набор от хронологично подредени речникови тълкувания, конструиран около 16 хронологически ориентира и покриващ период от последните 150 години: Хрулев 1863; Коджов 1879–1882; Николаев 1893; Велков 1897; Москов 1901; Велинов 1907; Карадимчов 1910; Янков 1910; Дорич, Футеков 1920; Футеков 1926; Радоев 1928; Младенов 1943; Славянов 1944; РЧД 1958; РЧД 1982; РЧД 2003. Към тях се прибавят изданието на речника на Стефан Младенов от 1932 г. и на речника на Захари Футеков от 1941 г., както и актуализираното през 2009 г. тълкуване на заглавните думи от речниковия словник. Съпоставката на речници от различни периоди позволява да се проследи животът на френцизмите в рамките на българското културно пространство и етапите на интегриране в системата на българския език. Кумулативно-хронологичният начин на изграждане на тази лексикографска зона позволява да се визуализират отделните техники за изграждане на семантичната

карта на отделния френцизъм както и динамиката в промените на стари значения, появяването на семантични нюанси или развиването на напълно нови значения. При многозначните речникови единици отделните значения се номерират, като се запазва редът на представяне, заложен в изходния речник на чуждите думи, откъдето те са ексцерпирани. Бележките за стилистична квалификация и предметизация на френцизмите се дават след цифрата с тълкувание за съответното значение според лексикографския първоизточник.

Зоната с примерите за употребата на френцизмите в българския език включва езиков материал, ексцерпиран от широк корпус от източници: периодичен печат, научнопопулярни и художествени авторски или преводни текстове (от френски, английски, руски, немски, италиански, испански, португалски, шведски, унгарски, полски, словашки, сърбохърватски, чешки и др.), лексикографски (езиково-енциклопедични) корпуси, интернет сайтове и форуми. Цитатите дават съответния стилистичен контекст на употреба на френцизмите и свидетелстват за процесите на развитие на българския речников състав. Хронологичността се проявява като критерий за подбора на съответната езикова илюстрация и се използва за подчертаване на отделните етапи при навлизането, развитието на употребата и евентуалното отмиране или „възкръсване“ на даден френцизъм. Зоната с примери е конструирана като архив, позволяващ да се реконструират някои от характерните проявления в речта на видни български интелектуалци. Например Г. С. Раковски използва френцизмите *„енструкция, Кюпидон, Венюс, синял, вагабонец, интриган, ентерес, сивилизация“* и др. А. П. Гранитски (1825–1879) включва през 1853 г. в преводите си френцизмите *паспорт, бон, мадама, план, канане, кабинет, етаж, валс, пансион, курс*. „Криворазбраната цивилизация“ на Добри Войников прелива от френските изрази и „турнюри“: *а во з’ордр, амур, ангаже, апел, атансион, бонжор, вагабонт, визитирам, воала, дансовам, деморализация, десидасам, дьо, емабилен, ендендент, игнорент, йон, капабил, капелина, компатриот, конформирам, ма шер, макета, материализирам, меритасвам, мизерабили, мон, оказии, оревоар, пар екзампл, парексампл, парконсеканс, парол д’оньор, пренсеса, птит, респект, сентиментален, сетадир, троа, уи, умбрелки, форсасвам, франшман*. Журналистическият език на Христо Ботев е изпълнен с френцизмите, които именно той пуска в обръщение за първи път:

абонат, акомпанировам, алиянца, анкета, балансирувам, билет, вандализъм, версалски, гренадир, дистрикт, дресирувание, дуалист, емитирам, инсурекционен, кавяр, коммуна, куртизан, лоялен, маман, омбреди, рапортирам, революционер, резюмирам, септенат, сесия, скандалиозен, скрупулозност, спиртуозен, трибюна, федеративен, феноменален, франкофил, цивилизатор, шансовете и др. В критичните бележки на Иван Вазов (1850–1921) по литературни теми се срещат такива френски думи като *радикулност, утрира, сциантифически, сюпремна, сюбтилни, блазиран, импозантно, лиризъм* и др. Алеко Константинов разнообразява фейлетоните и пътеписите си с френцизмите *жартиерка, апорт, дойен, есанс-дероз, дебаркадера, бруталност, бак, драперии, асансьор, балансуари, жестикулирам, дантин*; а Стоян Михайловски употребява *брошура, ресторан, мутарда, парантез, куртизанин, паризианизъм, шамбелански, афиширам, марионетка, санкюлот, аферист, антрефиле, мемоар, галантонски, драгунерия, митралеза, турнюр (част от рокля), парвеню* и др. Журналистът Симеон Радев не устоява на изкушението да вкара в репортажите си френските думи *апаши, бестиалност, водевилен, дегажирам се, декадентски, журнализъм, камбрълори, Парнас, парнасци, растакуер, револте, скабръозен, стажииер, фанфар, феминистка* и др. Певецът на Добруджа Йордан Йовков използва в своите разкази и пиеси френските думи и изрази *батоза, виолонист, елан, карнè, коман-са-ва, комси комса, кубик, пепит, пер, фантазе* и др. Любителят на Франция и Лазурния бряг Константин Константинов лансира словоформите: *стило, faites vos jeux, автокар, алаброс, бел-флор, воалетка, какаюе, крайон, кремери, круасан, лимузина, люкарна, метро, мидинетка, мулен, ноар, отокар, планетарен, ситронада, такси, ша ноар шаноар), шасла* и др. Светослав Минков не остава по-назад и на свой ред въвежда поредицата от френски думи *демоде, илюзионист, каки, километраж, коантро, колониализъм, крупие, ла ваш, маникюрстка, марше о пюс, масажирам, ондулирам, пудриера, пужадист, шевали* и др. Чудомир употребява във фейлетоните си *репарасион, журне, афорфе, ансиен министър* и се възмущава от лексикалния грабеж на французите, които са „задигнали“ нашенските *палто, панталони, жилетка, фанела, етаж, кураж, етикет, дузина, конфуз, трамвай, бира, балкон, балон, билет, бонбони, домат, трон, транспорт, ваканция, вагони, воал, визита, пакет, пардесю, плаж, багаж, бал, десерт, грам, кило, шеф,*

шина, концерт, климат, портрет, секрет, салата, мигрена, магазин, манто, маниер, модел, копие, корекция, каскет, ревматизъм, жур-фикс, мода и пр. та и дори думата „турлак“ са ни задигнали. През 60-те години на XX век Павел Вежинов вмъква в текстовете си френцизмите *бьоф, лосион, манта, неопозитивист, плонж, розе, сенк, фон дьо тен*, а Йордан Радичков не пропуска да спомене за *навъори, пикъори, фантоми, наполеонки, винетки* и замества баналното „прекопавам“ със специализирания френски термин *риголвам*. В същото време ако езикът на Андрей Гуляшки съдържа френските екзотизми *а катр епенгл, бошове, бугр, вело, плафонер, политизирам, при-з-юник, сандалета, триширам* и др., то Богомил Райнов маниерно пресъздава „капиталистическа Франция“ с френцизмите *бльо, божоле, бон шанс, брокантьор, бутик, бутилка вителоаз, ведет „моторница“, воа приве, голоаз, делюж, житан, калвадос, комисер-призьор, контоар, либр-сервис, лофок, мелба, мизерабилизъм, мокет, нисоаз, настис, перие, порт, ретровизьор, риен ньо ва плю, рон поан, салат нисоаз, сис, сюис, сюрреалистичен, уверт, шукрут* и др. Героите на Георги Мишев говорят за *дефилета, наративи, дискурсни начала, бикини, сувенири дьо булгари* и т.н.

Зоната с производни форми дава информация за словообразователния потенциал на съответните френцизми и съдържа обикновено: заглавна словоформа (снабдена с работно тълкуване) и примери за речевата ѝ употреба (илюстрирани с кратък контекст и снабдени с датировка и библиографско сведение за извора). Зоната с производната форма се разглежда като минимализиран базов макет на речникова статия, където са посочени тълкуване и примери за употреба без останалите рубрики. Това е така поради невъзможността за точното датиране и фиксиране на първоначалната употреба.

„Речникът на френските думи в българския език“ позволява да се проследят „активизирането“ и „забавянето“ на процеса на проникване и разпространение на френцизми в българското културно пространство, да се анализира ролята на френската лексика в конструирането на специфични фрагменти от езиковата картина през кодираната в семантиката им представя за света. Навлизането на френскоезичните елементи в българския език не е свързано само с чуждопоклонничество, а и с назоваването на (важни за изграждащата се българска наивна и научна лексикална картина за света) обектни, понятийни и категориални

реалии. Структурата и словника на „Речника на френските думи в българския език“ улесняват историко-филологическото изучаване на френцизмите, като части на историята на културата на дадено общество, гносеологическото (когнитивно) изучаване на съкровищата от знания, натрупани от дадено общество и проектирани в речниковия състав на съответния език, семантико-лексикологическото използване на тезауруса за допълване на лексико-семантичното описание на френскоезичната лексика в системата на българския език, лингводидактическото моделиране на френцизмите като учебен материал за оптимизиране процеса на обучение по френски език и др. Анализът на документираните френцизми показва, че голяма част от тази лексика запазва своето съществуване в българското културно пространство, понеже нямат точни или пълни съответствия в езиковата ни система. Придават колоритност или научност на изказа. Цялостният преглед на масива от френцизмите показва наличието на вълнообразен механизъм в процеса на навлизане на френската лексика в българския език. От една страна, той е обусловен от реалните лингвокултурни френско-български контакти, от друга, е обективизиран от лексикографската дейност на българските франкофони, творци и радатели за национален възход. Хронологията на първите френски заемки започва с етнонима *фрѣнзи* (1230), последван от паричната единица *грош* (1637), етнонима *френци* (1717), прилагателното *француского* (1757), благородническите титли *конт* и *барон* (1762) и военната длъжност *командант* (1762), името на *Френцию* и *Франгию* (1762), появата на флот (1791) и *шал* (1803), следвани от *баталия* (1804), *министри* (1806), *трумбета* (1808), бирлян ‘брилянт’ (1810), *французы* (1812), *Наполеон Бонапарта* (1812), *комисионерят* и *комисіон* (1813), *Напалиона* (1820), *етаж*, *Париш* и *паришанен* (1824). През 30-те и 40-те години на XIX век процесът на заемане на френцизми се засилва с издадените преводни учебници и появата на първите вестници и списания („Любословие“, „Български орел“, „Цариградски вестник“ и др.) като се въвеждат в обращение около 120 френски думи. Кримската война и засиленото издаване на учебна литература за изучаване на френски език стимулират навлизането на около 400 френцизми през 50-те и 60-те години на XIX век, като Теодор Хрулев фиксира само за 1863 г. 25 нови френцизма, Тодор Коджов регистрира около 120 френцизма в периода 1879–1882 г., А. П. Николаев – около 600 през 1893 г., Д. Велков – около 100 през 1897 г., Я. Пенев и Д. Карадимчов –

около 130 през 1910 г., М. Велинов и З. Футеков – документират около 180 френцизма за периода 1919–1926 г. от общо 281, Ст. Младенов, Г. Бакалов и братя Данчови – около 350 френцизма за периода 1932–1939 г., авторските колективи на речниците на чуждите думи от 1958 и 1982 година документират около 130 нови френцизма. В края на XX век потокът на заимстваните френски думи намалява, отстъпвайки място на модните англицизми и американизми, но Франция и френския език продължават да имат водещо място в европейското културно пространство благодарение на новаторските си позиции в различни сфери и езиковия снобизъм. Въпреки че се бори страстно и упорито срещу „чуждите речи“, франкофонът д-р Иван Андреов Богоров (1818–1892) се оказва безспорен лидер в прокарването на френскоезичното влияние в българския език, тъй като със своите над 800 френцизма на практика въвежда най-много френски думи в реална употреба в българското книжовно пространство в края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат от извършената проучвателна и проектно-конструираща лексикографска дейност, а така също и с оглед на осъщественото мащабно фиксиране и изучаване на френските елементи в лексикалната система на българския език през призмата на лингвокултурологията, социолингвистиката, историята на навлизане и разпространение, културологичния и социален аспект на френско-българските езикови контакти и етапите на адаптиране и интегриране на френцизмите в българския език, може да се направят следните изводи:

В речниковия състав на българския език през последните столетия се е установил значителен пласт от френскоезични елементи, проникнали по различни пътища (пряк или косвен, устен или писмен), като част от тях са със системен характер, а други с окازیонален характер. Анализът на лексикографските източници показва, че интензивността на навлизане и разпространение на френцизмите в българския език е особено осезаема през втората половина на XIX и началото на XX век, като след Втората световна война процесът постепенно забавя ход, без обаче да спре. През 90-те години на XX век се наблюдава ново активизиране на френскоезичното влияние върху българската лексикална система, като интернет форумите свидетелстват за активността на процеса в ежедневната масова комуникация.

Разликата във фонемните системи на френския и българския език и преди всичко вокалната асиметрия между езика-източник и езика-цел са причина за редица изменения в гласежа на заетата френскоезична лексика. Към тези фактори трябва да се прибави и ролята на езиците посредници (като например руски, румънски, гръцки, турски или сръбски и др.), през които преминава част от заетата лексика.

Френцизмите са разнотипни в морфологичен план, което не възпрепятства тяхното интегриране в системата на българския език с различна или идентична граматическа характеристика.

Като активни участници в словообразователните процеси, реализиращи се в системата на българския език, френските лексикални елементи посредством префикси, суфикси и глаголни окончания обогатяват неговия състав с новоизковани съществителни, прилагателни, глаголи, наречия и др.

Сферата на функциониране и кръгът от понятия и категории, представителни за навлизането на френската лексика в българския език, са широки и многообразни, което се доказва от характера и спецификата на лексикографираните единици. Френцизмите проникват в много области на българската реч, изразявайки редица реалии, събития и действия. В повечето случаи те придобиват статут на широкоупотребителни думи или термини, но се наблюдават и тенденции към архаизиране или историцизиране. По-голяма част от френцизмите се проявява като лексика с устойчива семантика, докато останалата част претърпява редица качествени или количествени смислови изменения, които дават необходимата основа да се говори за процес на лексико-семантично интегриране и асимилиране на френцизмите в българския език. Определена част от заимстваната френскоезична лексика придобива на българска почва нови стилистични характеристики, свързани с употребата ѝ в разговорната реч, жаргона и неформалните стилове.

В заключение може да се обобщи, че разработеният модел за кумулативно лексикографиране на думи от чужд произход (с оглед на френцизмите) в българския език представлява оригинално теоретико-приложно изследване, което е своеобразен продължител на българската лексикографска традиция, като я надгражда с информация за развитието на формата и съдържанието на чуждия етимон, с включване на данни за първата фиксация и етапите при навлизане на емпрунтизмите в българското езиково пространство, с кумулативен комплект от хронологично подредени тълкувания, с богато илюстриране на отделните аспекти от реалната им речева употреба.

ПРИНОСИ

Приносните моменти на дисертацията са свързани с лексикографското инвентаризиране и моделиране на френцизмите в българското езиково пространство и могат да се обобщят така:

1. Създаден е теоретичен модел на „Речник на френските думи в българския език“, ориентиран към лексикографско представяне на френската лексика в българското езиково пространство.

2. Изведени са теоретичните принципи за лексикографиране на лексика от чужд произход в системата на българския език.

3. Определен е лексикографският тип информация, включен в отделните речникови зони и е разработен лексикографски дизайн на речниковата статия.

4. Инвентаризирани са над 5 000 френцизма като основа за разработване на речниковата макроструктура.

5. Конструиран е демонстративен макет на „Речник на френските думи в българския език“ в обем 137 подбрани речникови статии, обхващащи буквите „А“, „Б“, „Ф“ и „Я“. Осъществено е специфично портретиране на френцизмите, включващо оптимален обем лексикографски тип информация.

6. Лексикографски новорегистрирани само от буквите „А“ и „Б“ са 96 френцизма.

7. Осъществено е системно датиране на първите фиксации на всички френцизми в българския език по книжовни (литературни, публицистични, архивно-документни и др. текстове) и лексикографски източници.

8. Направено е хронологично екземплифициране на речниковия словник чрез издирване и включване на представителни примери за употреба на френската заемка в българския език с цел показване развитието на употребата на съответните френцизми през годините.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Веселинов, Д. Изследване на междуезиковите контакти през призмата на българския език. – *Съпоставително езикознание*, кн. 2, 2003, с. 60–69.

Веселинов, Д. Към българския етимологичен речник: данни за разпространението на български лексикални елементи във френския език. – *Български език*, №4, 2003, с. 89–93.

Веселинов, Д. Възрожденският лингводидактичен дискурс, реконструиран през призмата на урока по френски език. – *Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс*. София: Булвест, 2005, с. 347–352.

Веселинов, Д. Насоки за изследване на междуезиковите контакти през призмата на българския език. – *Първа конференция на млади учени, посветена на 1110 години от Преславския събор* (2003). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 212–220.

Веселинов, Д. Български лексикални находки във френския език. - *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по класически и нови филологии. Т. 93–96, София, 2007, с. 131–173.

Веселинов, Д. *Френската лексика в романа „Тютюн“*. София: Издателска къща Сиела, 2008, 309 с.

Веселинов, Д. Франкофонски реминисценции в романа „Тютюн“. - *Език и литература*, бр. 3–4, 2010, с. 172–191.

Vessélinov, D. La francophilie et la germanophilie lexicale en langue bulgare à la veille et pendant la Première Guerre Mondiale [sous presse] – *Colloque international «La francophilie et la germanophilie en Europe sud-orientale à la veille et pendant la Première Guerre Mondiale»*, Le Centre Régional Francophone d'Etudes Avancées (Villa Noël, Bucarest), l'Institut Français de Roumanie, l'Université de Bucarest, 27–29 novembre 2014, Bucarest, 21 p.

Веселинов, Д. Франкофония и франкофони. – *Чуждоезиково обучение*, бр. 2, 2015, с. 119–126.

Веселинов, Д. По въпроса за френския военен жаргон от времето на Първата световна война. – *Съпоставително езикознание*, кн. 2, 2015, с. 79–94.